

Dikkatli Bir Gözlemci Olma Süreci¹

Prof. Dr. Selahiddin Öğülmüş

Nitel (qualitative) araştırmalarda birincil veri kaynakları gözlem ve görüşmedir. Gözlem iki açıdan görüşmeden farklıdır: 1) gözlemler doğal ortamlarda yapılır, oysa görüşmeler genellikle “görüşme yapmak amacıyla planlanmış bir ortamda” yapılır. 2) gözlem verileri araştırmacının ilgilenilen olgularla ilk elden etkileşimini ifade eder, oysa görüşmelerde elde edilen veriler ikinci elden toplanmış verilerdir.

Hepimiz birer gözlemci olarak bizi kuşatan bir çevre içinde doğal birer gözlemciyiz. Ancak gözlemlerimizin çoğu bilinçli olmadığı gibi, sistematik de değildir. Gözlem, a) açıkça belirlenmiş bir araştırma amacına hizmet ettiği, b) ayrıntılı bir şekilde planlandığı, c) sistematik bir biçimde kaydedildiği ve d) güvenilirliği ve geçerliği denetime konu olduğu zaman, bir araştırma aracı olur.

Veri toplama tekniğı olarak ele alındığında katılımlı gözlem, algının seçici bir süreç oluşu ve algıların doğruluğına güvenilemeyeceğı, dolayısıyla da gözlemlerin oldukça öznel (subjective) olduğu şeklinde eleştirilere konu olmaktadır. Bu eleştirilerin haklı olup olmadığını somut bir örnekle tartışabiliriz. Örneğın yoğun bir kavşakta bir trafik kazasına çok sayıda insanın tanık olduğunu düşünelim. Her tanık, kazanın nasıl olduğuna ilişkin farklı bir ifade verebilir. İlk bakışta tanıkların ifadelerinin birbirlerini tutmaması, yukarıdaki eleştirileri doğrular gibi görünmektedir. Ancak bu durumu yakından incelediğimizde, tanıkların, meydana gelen kazayı sistematik bir biçimde gözlemek amacıyla bir **plan** yapmadıklarını ve bu kişilerin gözlem teknikleri hakkında herhangi bir **eğitim** almadıklarını saptarız. İşte bu özellikler (planlama ve eğitim almış olma), araştırmalarda kullanılan gözlem tekniğini günlük yaşamdaki gözlemlerden ayıran farklılıklardır. Aslında bu durum, bir amatörle bir profesyonel arasındaki farka da benzetilebilir. Eğitim ve zihinsel hazırlık, tıpkı sanatçılar, edebiyatçılar, dedektifler, casuslar, muhafızlar ve hatta hırsızlar gibi, araştırmacılar açısından da “ellerinden gelenin en iyisini yapabilmeleri” için oldukça önemlidir. Bu sayede araştırmacılar gözlem yaparken, pek çok kişinin görmediğı ya da önemsemediğı ufak tefek şeylere bile özel bir dikkat gösterirler.

Beceri sahibi bir gözlemci olma eğitimi, “betimsel bir biçimde nasıl yazı yazılacağını öğrenmeyi, gözlem alanındaki notları disiplinli bir şekilde kaydetmek için

¹ “MRP 203 Okullarda Gözlem” dersi, Ders Notları

alıştırma yapmayı, "ayrıntı" ile "önemsiz" in nasıl ayırt edileceğini bilmeyi, gözlemlerin geçerliliğini sağlamak için titiz yöntemler kullanmayı" içerir.

Bir araştırmacı pek çok nedenle gözlem yoluyla veri toplamak isteyebilir. Örneğin bir ortamın anlaşılmasını sağlayabilecek gizil güce sahip olmasına rağmen o ortamda bulunan ya da olayların içinde yer alan kişilerin göremediği şeyler, büyük bir olasılıkla dışarıdan bir kişi olan gözlemcinin dikkatini çekecektir. Gözlem, başka yollarla toplanan verileri kontrol etmek amacıyla da yapılabilir. Katılımcı bir gözlemci, olup bitenleri ilk elden görür ve verileri yorumlarken kendi bilgilerinden ve deneyimlerinden yararlanabilir. Gözlem, davranışı tam ortaya çıktığı anda kaydetmeye de olanak verir.

Gözlemler daha sonra yapılması planlanan çalışmalar için ortama ilişkin bilgi sağlamak ya da özgül olaylar ve davranışlar hakkında bilgi edinmek için de yapılabilir. Bu, özellikle net bir biçimde tanımlanamayan olguları (örneğin terapistlerin klinik ortamında çalışırken sergiledikleri davranışları) anlamak için yararlı bir stratejidir. Kısacası eğer yeni bir bakış açısı edinmek isteniyorsa, bir etkinlik ya da durum ilk elden gözlemlenebiliyorsa, insanlar incelenen konu hakkında konuşmak istemiyorlarsa ya da konuşmaya istekli gibi görünmüyorlarsa, gözlem, kullanılabilir en iyi tekniktir.

Gözlenecek Şeyin Belirlenmesi

Bir gözlemcinin neleri gözleyeceğini birçok faktör belirler. Bunlar arasında en önemlisi gözlemcinin amacıdır. Başka bir deyişle, kuramsal çerçeve, soruna yaklaşım biçimi ya da ilgi duyulan konu, araştırmacının neleri gözlemleyeceğini belirler. Örneğin bir eğitimcinin ve bir sosyologun aynı okulda gözlem yaptıklarını düşünelim. Eğitimci, büyük bir olasılıkla öğrencilerin nasıl öğrendikleriyle ilgilendiği için okulda gözlem yapabilir. Bir sosyolog ise sosyal kurumlarla ilgilendiği ve okul da sosyal bir kurum olduğu için okulda gözlem yapabilir. Ne gözleneceğini belirleyen başka bir faktör de, uygulamayla ilgilidir. Örneğin bazı davranışları gözlemek oldukça zordur; zira araştırmacının çok fazla zaman, para ve enerji harcaması, gözlem yapmak için ilgili kişi ya da kurumlardan izin alması, vb. gerekir. Araştırmacı, eğer bunları baştan göze alıyorsa gözlem yapabilir.

İlk izlenimler, ne gözlemleneceğinin seçiminde etkili olabilir. Zira pek çok durumda araştırmacılar belli bir izlenimle gözlem yapmaya başlarlar. Bu ilk izlenimler, araştırmacının daha sonraki gözlem kalıplarını belirlemeye yardım eder. Neyin gözleneceği, önemli ölçüde konuya, kavramsal çerçeveye ve katılımcı bir gözlemci olarak günlük olayların ve etkinliklerin akışıyla etkileşimde bulunurken ortaya çıkmaya başlayan

verilere, bütün bu faktörlerin biraraya gelmesiyle birlikte katılımcı gözlemcinin yaşadığı zorluklara ve kendiliğinden ortaya çıkan reaksiyonlara bağlıdır.

Gözlenecek şey, kısmen de olsa gözlemcinin ne ölçüde yapılandırılmış bir gözlem yapma isteğinin fonksiyonudur. Örneğin araştırmacı gözlem süresini, gözlenecek davranışı, olayı, kişiyi, vb. önceden belirlemek ve bir program yapmak, böylece her şeyi önceden yapılandırmak isteyebilir. Ya da eline bir kamera alır ve alanda olup biten her şeyi kaydederek durumu daha az yapılandırmak isteyebilir. Bu da büyük ölçüde araştırmada cevap aranan soruya bağlıdır.

Hiç kimse çevresinde olup biten her şeyi tam olarak gözleyemez. Oysa araştırmacı gözlem yapmaya bir yerlerden başlamak zorundadır. Bu konuda gözlemcilere yardımcı olmak üzere, aşağıda nelerin gözlenebileceğine ilişkin bir liste verilmiştir.

1. Fiziksel Ortam: Fiziksel çevre neye benzemektedir? Bağlam nedir? Ortam, ne tür davranışlar düşünülerek tasarlanmıştır? Ortamda hangi nesnelere, kaynaklar, teknolojiler bulunmaktadır? Örneğin bir okulda yöneticinin odası, okul servis aracı, kafeterya ve sınıf, içerdiği davranışlar kadar fiziksel özellikleri açısından da birbirlerinden farklıdır.

2. Katılımcılar: Ortamda kimlerin bulunduğu, kaç kişinin bulunduğu ve bu kişilerin rolleri betimlenebilir. Bu kişilerin ortama kendileriyle birlikte getirdikleri şeyler (ortama yaptıkları katkılar) nelerdir? Ortama kimlerin girmesine izin verilmektedir? Orada bulunması beklenen kişilerden kimler orada değil? Katılımcıların ayırt edici özellikleri nelerdir?

3. Etkinlikler ve Etkileşimler: Ortamda neler olup bitmektedir? Yapılan etkinlikler belli bir sıra izlemekte midir? İnsanlar bir etkinlikle ve birbirleriyle ne kadar etkileşime girmektedir? Katılımcıların gözüyle ve araştırmacının gözüyle ayrı ayrı olmak üzere, hangi insanlar ve etkinlikler birbirleriyle bağlantılı ya da karşılıklı ilişki halindedir? Etkinlikleri ve etkileşimleri hangi normlar ve kurallar yapılandırmaktadır? Bir etkinlik ne zaman başlamıştır? Bu etkinlik ne kadar uzun sürmüştür? Bu etkinlik alışılmalı ya da yaygın bir etkinlik midir yoksa alışılmadık bir etkinlik midir?

4. Konuşmalar: Bu ortamdaki konuşmaların içeriği nedir? Kim kime hitap etmektedir? Dinleyiciler kimlerdir? Bunları direkt olarak iktibas edin, konuşmaları açıklayıcı notlar düşün ve özetleyin. Not tutabileceğiniz gibi, yedeklemek amacıyla kasetlere de kayıt yapın. Sessizliklere ve sözel olmayan davranışlara dikkat edin ve bunların ne anlama geldiğini belirtin.

5. Öngörülmeleyen Faktörler: Bunlar tam olarak açık-seçik belli olmayabilirler, ama bazen gözlemin kendisi kadar önem taşırlar. Bu faktörler şunları içerebilir:

- gayri resmi ve planlanmamış etkinlikler
- sözcüklerin sembolik ve çağrışımsal anlamları
- sözsüz iletişim (örneğin giysiler, fiziksel mekan, vb.)
- fiziksel ipuçları gibi göze çarpmayan önlemler
- olması (meydana gelmesi) gerektiği halde “olmayan, ortaya çıkmayan” şeyler.

6. Gözlemcinin Kendi Davranışları: Gözlemciler, aynı zamanda ortamın bir parçasıdır. Sizin rolünüz nedir? Bir gözlemci misiniz yoksa gözlediğiniz olguyu etkileyen samimi bir katılımcı mısınız? Söyledikleriniz ve yaptıklarınız şeyler nelerdir? Bunlara ek olarak, olup bitenler hakkında sizin düşünceleriniz nedir? Bunlar “gözlemci yorumları”dır ve alanda tuttuğunuz notların önemli bir parçasıdır.

Her katılımcı gözlemcinin kendine özgü bir ritmi ve gidişatı vardır. Tek bir gözleme ilişkin süre ya da veri toplamak için harcanan toplam süre, araştırılan probleme göre değişir. Gözlem için harcanacak ideal süre miktarı ya da tercih edilecek bir gözlem kalıbı yoktur. Bazı durumlarda gözlemin geniş bir zaman dilimine yayılması daha uygun olabilir, bazı durumlarda da kısa süreli gözlemler araştırmanın amacı ve uygulama kolaylığı açısından daha uygun ya da anlamlı olabilir.

Gözlem yoluyla veri toplama süreci; **giriş, veri toplama** ve **çıkış** olmak üzere üç noktada sekteye uğrayabilir. Giriş, gözlem yapacağınız kişilerin güvenini kazanmanızla ve etkinliklerine katılmanızı onaylamalarıyla başlar. Bu aşamada, ilgili kişilerle (özellikle giriş-çıkış izni verme konumunda olan ilgililerle) bağlantı kurularak daha kolay aşılabılır. Ancak bazı ortamlara kolayca giriş izni verilmeyebilir. Örneğin endüstri ve iş yaşamında bazı yöneticiler ve bazı gruplar, dışarıdan birisi olarak sizi aralarına almak istemeyebilirler. Endüstri alanında, örneğin tasarladıkları yeni bir ürünü dışarıdan birisinin görmesini istemeyebilirler ya da ırkçı bir grup, misyonlarının oldukça duyarlı olması nedeniyle size giriş aşamasında güçlük çıkarabilirler.

Gözlem izni almaya çalıştığınız gruplar genellikle şu sorulara cevap vermenizi isteyeceklerdir :

- Fiilen ne yapacaksın ?
- Rahatsızlık verecek misin ya da ortalıkta dolaşıp ayak bağı olacak mısın ?
- Elde edeceğin bulguları ne yapacak ya da nerede kullanacaksın ?

- Niçin başkalarını değil de bizi seçtin?

- Bundan nasıl sıyrılacağız?

Eğer bu sorulara olabildiğince dürüst bir biçimde cevap hazırlarsanız, ısrar ederseniz ve hazırladığınız orijinal planınızda ufak tefek değişikliklere uyum yapabilirsiniz, giriş izni alma şansınız artacaktır. Giriş izni aldıktan sonraki ilk birkaç gün, alanda şunlara dikkat etmeniz önerilir:

- Gözlemciler olabildiğince pasif olmalı ve göze çarpmamaya çalışmalı, insanları rahat bırakmalı, ortamda nasıl davranması ve giyinmesi gerektiğini öğrenmelidir.

- Veri toplamak, ilk başta ortamı tanımaya göre ikinci planda olmalıdır.

- İlk gözlemlerinizi, yeni bir ortamda bulunmanızın yarattığı güçlüklerin üstesinden kolayca gelebilmeniz açısından olabildiğince kısa tutun.

- Ne yaptığınızı açıklarken dürüst olun, ama çok teknik ya da ayrıntılı bir açıklama yapmanız da gerekmez.

Bazı yazarlar gözlemcinin gözledikleri kişilerle bir bağ (rapport) kurmalarını, ortak mekanlarda onlarla birlikte bulunmalarını, fırsat buldukça onlara yardım etmelerini, arkadaşça davranmalarını ve yaptıkları etkinliklere ilgi duyduklarını göstermelerini de önermektedirler.

Ortamı tanıdıktan (aşına olduktan) ve orada neler olup bittiğini gözlemeye başladıktan hemen sonra, esas veri toplama aşamasına geçebilirsiniz. Araştırmanın bu aşaması pek çekici değildir ve sizin çok sıkı bir biçimde çalışmanızı gerektirir. Amaçlı ya da niyetli bir biçimde gözlem yapmak büyük ölçüde konsantrasyon gerektirdiği gibi, olabildiğince her şeyi hatırlamanızı ve gözlediklerinizi olabildiğince ayrıntılı bir biçimde kaydetmenizi gerektirir. Kısa bir süre için bile olsa, gözlem yapmak oldukça heyecan vericidir. Özellikle bir incelemenin başlangıcında bunu yaşarsınız. Zira sizin için her şey ve herkes yenidir, neyin önemli olacağını bilemezsiniz ve bu yüzden de her şeyi gözlemlemeye uğraşrsınız. Ortamın doğallığını etkileyeceğinizi düşünerek kaygılanabilir, not tutarken bazı şeyleri gözden kaçırabilirsiniz. İlk başlarda daha sık ve kısa süreli gözlem yapmak daha iyi bir yol olabilir. Ortamı daha iyi tanıdikça kendinizi daha rahat hissedersiniz ve daha uzun süreli gözlemler yapabilirsiniz.

Gözlem yaptığınız alanda harcadığınız toplam süre, ziyaretlerin sayısı ve her bir ziyaret sırasında yaptığınız gözlemlerin sayısı, daha önce yaptığınız plana uygun bir şekilde gitmeyebilir. Kimi zaman geride kalabilir ya da planladığınızdan daha önde gidebilirsiniz.

Veri toplama aşamasında zamanınız ya da paranız tükenecek, yeni bilgiler azalacaktır. En ideali, kaynakların tükenmesi ile yeterli bilgiye ulaştığınız zamanın çakışmasıdır.

Gözlem alanından ayrılmak ya da çıkış, girişinizdekinden daha da zor olabilir. Çıkış, “bazen aralarından birini kırmış ya da gücendirmiş olsak bile genelde gözlem süresince kurulan sıcak bağları koparmak, insanları kullanmış ve belki de istismar etmiş olmanın verdiği duygudan kurtulmak” demektir. Bu aşamada, “ziyaretlerinizi gittikçe seyreklettiğiniz ve insanlara araştırmanızın bitmek üzere olduğunu bildirmeniz” önerilir.

Gözlemcinin Rolü: Gözlemci İle Gözlenen Arasındaki İlişki

Gözlemcinin (ya da alan araştırması yapan bir araştırmacının) pozisyonu ya da gözlemcinin bir alan araştırmasında oynayabileceği farklı roller, sürekli bir doğru parçası üzerinde dört değişik noktada tanımlanabilir:

1. Tam Katılımcı (Complete participant): Araştırmacı, incelediği grubun bir üyesi konumundadır ve grubun doğal işleyişini bozmamak için gözlemcilik rolünü gruptan gizler. Gözlenen kişiler, tam katılımcının gerçek kimliğini ve amaçlarını bilmezler. Gözlemci, özellikle kendisini ilgilendiren yaşam alanlarında gözlediği kişilerle olabildiğince doğal bir biçimde etkileşimde bulunur; gözlemci, günlük yaşamda gerekli rolleri başarıyla oynayabileceği ya da bu rolleri öğrenebileceği ortamlara gözlemediği kişiler tarafından kabul edilir.

Tam katılımcı, gözlem yaptığı birimin (incelediği şeyin) zaten bir parçası olduğu için samimi (genuine) bir katılımcı olabilir ya da böyle bir katılımcı olmaya niyetlenebilir. Örneğin üniversite kampüsündeki bir gösteriye katılan bir tam katılımcı bu durumdadır. Herhangi bir olayda eğer tam katılımcı gibi davranırsanız, kendinizi insanlara bir araştırmacı olarak değil, *sadece* bir katılımcı olarak gösterirsiniz. Eğer gözlem yaptığınız birimin doğal bir parçası değilseniz, tam katılımcı olmak için öncelikle onlardan biriymiş gibi davranmayı öğrenmeniz gerekir. Örneğin eğitim düzeyi düşük ya da farklı bir konuşma tarzı olan kişilerden oluşan bir grubu gözlemleyecekseniz, bir profesör ya da üniversite öğrencisi gibi davranamazsınız. Öncelikle bu kişilerin davranış tarzlarını öğrenmelisiniz.

Tam katılımcı olarak gözlem ve araştırma yapmanın araştırma ahlakı ve araştırma yöntemiyle ilgili önemli sorunları vardır. Örneğin araştırmacının/gözlemcinin gerçek kimliğini saklaması insanların güvenini sarsabilir. İleride gerçek kimliği ile araştırma yapmak isteyen araştırmacılara duyulan güveni de zedeleyebilir. Araştırmacı daha güvenilir

ve geçerli veriler toplayacağı inancıyla insanlara gerçek amacıyla ilgili yanlış bilgiler vererek onları aldatabilir. Bu da araştırma ahlakıyla ilgili önemli bir sorundur. Öte yandan gerçek amacını açıklamasının da sakıncaları vardır. Örneğin insanlar araştırmacıyı/gözlemciyi dışlayabilirler. Davranışlarını ve konuşmalarını değiştirebilirler. Ya da incelenen sosyal olay kökten değişebilir. Tam katılımcı olmanın bilimsel sakıncaları da vardır. Örneğin, eğer tam katılımcı iseniz, incelediğiniz olayları etkileyebilirsiniz. Katılımcı rolünü oynamak için gerçekten katılmanız gerekir. Bu durumda da yaptığınız ya da yapmadığınız her şey, incelediğiniz olayı etkiler. Örneğin gösteri yapan bir grubu inceliyorsanız, grup olarak bir sonraki aşamada ne yapılacağı konusunda sizin görüşünüz sorulduğunda ne söylerseniz söyleyin olayın yönünü etkilemiş olursunuz. Hiç bir şey söylemeseniz bile bu kez insanların size yönelik duygularını değiştirmiş, dolayısıyla yine olayı etkilemiş olursunuz.

2. Bir gözlemci olarak katılımcı (Participant-as-observer) : Araştırmacının aslında gözlem yapmak amacıyla orada olduğu grup tarafından bilinir. Aktif üyelik rolü de denen bu pozisyonda, araştırmacının katılımcı rolü genellikle gözlemci rolüne göre ikinci planda kalır. Bir gözlemci olarak incelenen gruba tümüyle katılırsınız fakat araştırma yaptığınızı açıkça belirtirsiniz. Örneğin spor sosyolojisi ile ilgili bir araştırma yapıyor olabilirsiniz. Bu araştırma için bir voleybol takımının üyesi olursunuz, ama takım arkadaşlarınız sizin aynı zamanda araştırma yaptığınızı da bilirler. Bu rolün de bazı sorunları vardır. Örneğin dikkatiniz, doğal süreçler yerine araştırma projenize kayabilir ve gözlediğiniz süreç artık tipik bir süreç olmaktan çıkabilir (farkında olmadan takımı “yatırırsınız”). Ya da kendinizi olaya kaptırabilirsiniz ve bilimsel projeniz sekteye uğrayabilir. Loflang’ın (1984) deyiimiyle “iş çıkırından çıkar” (seduction).

3. Katılımcı olarak gözlemci (Observer-as-participant): Gözlemci kendini bir araştırmacı olarak tanıtır ve sosyal süreçteki katılımcılarla etkileşir, fakat gerçekten de bir katılımcıymış gibi numara yapmaz. Toplumsal bir hareket hakkında bilgi edinmek isteyen bir gazete muhabiri, örneğin göçmen tarım işçileri sendikasına gidebilir, sendika liderleriyle görüşebilir, işçilerin yaşadığı yerleri ziyaret edebilir, çilek toplayan işçileri seyredebilir, yaralanan bir işçiyle birlikte hastahaneye gidebilir, vb.

4. Tam gözlemci (Complete observer): Gözlemci, hiçbir şekilde gözlemediği olgunun bir parçası olmaksızın bir sosyal süreci gözlemler. Araştırmacı hiçbir şeye engel olmadığı için, büyük bir olasılıkla gözlenen kişiler gözlendiklerini anlamazlar. Bir kavşağın hemen yanındaki bir otobüs durağına oturarak, kavşakta trafik işaretlerine aldırış etmeden karşıdan karşıya geçenleri ya da yürüyenleri gözlemlemek, bu gözlemci rolüne örnek verilebilir.

Yukarıdaki sınıflandırmaya son bir pozisyon daha eklenmektedir. Bu pozisyon, "işbirliği yapan ortak" (collaborative partner) olarak adlandırılmaktadır. Bu rol, tam katılımcı rolüne yakın olmakla birlikte, araştırmacının kimliğinin herkes tarafından biliniyor olmasıyla bu rolden farklılaşmaktadır. Bu pozisyonda gözlemci ve gözlemlenen kişiler işbirliği yapan iki eşit ortak gibidir. İncelenecek problemin tanımlanması, verilerin toplanması ve çözümlenmesi, bulguların raporlaştırılması ve yayınlanması da dahil olmak üzere araştırma sürecinde iki eşit ortak gibi işbirliği yaparlar.

Aslında farklı durumlar, araştırmacının/gözlemcinin farklı roller almasını gerektirir. Hangi durumlarda hangi rolün seçilmesi gerektiğini belirten kesin ilkeler yoktur. Bu seçim, kısmen araştırmanın amacına kısmen de araştırma ahlakına bağlıdır.

Gözlemlerin Kaydedilmesi

Gözlem süresinde alınan yazılı notlar ya da mekanik kayıtlar, araştırma bulgularının elde edileceği ham verilerdir. Gözlemlere ilişkin bu yazılı anlatımlar, tıpkı bir mülakattaki transkriptler gibi "alan notları"nı oluşturur. Bu aşamada bilinmesi gereken şey şudur: Gözlem kayıtları ne ölçüde eksiksiz olursa, verileri çözümlenmek de o ölçüde kolay olur.

Bir gözlem yaparken ne kadar kayıt yapılabilir? Kuşkusuz bu, araştırmacının amacına ve gözlem yaptığı grubun etkinliklerine katılma derecesine bağlıdır. Sürekli bir doğru üzerinde belirtmek gerekirse, bu doğrunun bir ucunda gözlem sırasında hiç not tutmamak ya da üstün körü notlar tutmak ter alır. Bu doğrunun diğer ucunda da, mekanik araçlar kullanılarak (örneğin video, teyp, vb) olup biten her şeyin kaydedilmesi, gözlemler tamamlandıktan sonra bunların yazıya aktarılması yer alır. Ancak, tam katılımcı olarak gözlem yapan bir araştırmacı bunları kullanamayacağı için belleğine güvenmek zorundadır.

Araştırmacı ne tür kayıt yapıyor olursa olsun, gözlem bittikten sonra en kısa sürede bütün notlarını yazıya dökmelidir. Gözlem yapmanın en fazla sabır ve öz disiplin gerektiren aşaması, kayıtların yazıya geçirilmesidir. Denebilir ki, gözlem yapmak aslında yapılan işin yarısıdır; zira kayıtları yazıya aktarmak genellikle gözlem için harcanandan daha fazla zaman alır.

Her araştırmacı, gözlemlerini hatırlamak ve kaydetmek için bazı teknikler tasarlar. Gözlemlerin yazıya aktarılması nitel araştırmaların en zor aşamasıdır. Bu zorluğu yenmek için araştırmacılara genellikle başlangıçta kısa süreli gözlemler yapmaları, bu kısa dönemli gözlemlerini hatırlamaları ve yazıya geçirerek alıştırma yapmaları önerilir. Gözlem yaparken ya da veri toplarken aşağıdaki önerilerin dikkate alınması da yeni araştırmacılara yardımcı olabilir:

1. Dikkatinizi toplayın
2. Gözlemlerinizi sırasında spesifik bir kişi, etkileşim ya da etkinlik üzerinde odaklaşın. Yani "geniş açılı" bir lensle değil, "dar açılı" bir lensle gözlem yapın.
3. İnsanların neler konuştuklarını hatırlamanıza yardımcı olacak "anahtar sözcükler" bulmaya çalışın.
4. Dikkatinizi, her görüşmenin başında ve sonunda konuşulanlar üzerinde toplayın.
5. Konuşmalara ya da gözleme ara verdiğinizde, konuşulanları ve gördüklerinizi zihninizde tekrar canlandırın.

Gözlem tamamlandıktan sonra da gözlemcinin řu noktalara dikkat etmesi gerekir. Gözlemden sonra olabildiğince çok şey hatırlayacak şekilde gözlem alanından ayrılın. Gözlem alanında aldığınız notları (alan notlarını) olabildiğince kısa bir süre içerisinde kaydedin. Gözlem ve kayıt arasında geçen süre içerisinde gözlemlerinizi ana hatlarını çıkarın ve özet yapın. Gözlem yaptığınız alanın krokisini çizin ve davranışları bunun üzerinde takip edin. Hatırladığınız veri parçacıklarını daha sonra alanda tuttuğunuz orijinal notlarla karşılaştırarak birleştirin. Araştırmacının (gözlemcinin), gözlemlerini kaydetmeden önce yaptığı gözlemler hakkında başka biriyle konuşmaması da önerilir.

Alanda tutulan notların, araştırmacının daha sonra istediği bilgileri kolayca bulabileceği bir formatta olması gerekir. Çok farklı gözlem formatları kullanılabilir, ancak gözlem formatlarının ilk başlarında genellikle gözlemin saati, yeri ve amacı yer alır. Örneğın bir okulda okul-aile birliğı toplantısını gözlemlediğimizi varsayalım: Gözlemcinin en azından toplantıya kaç kişinin katıldığını, bunların kimler olduğunu, toplantıya katılan kişilerin nerede ve kimin yanında oturduklarını, ortamdaki fiziksel nesnelere birlikte bir kroki üzerinde belirtmesi yararlı olabilir. Alanda not tutarken, kullanılan kağıdın her iki tarafında da geniş bir boşluk bırakmak ve satır aralıklarını geniş tutmak yararlı olabilir.

Alan notlarıyla ilgili önemli bir nokta, gözlemcinin yorumlarıdır. Yorumlar gözlemcinin duygularını, reaksiyonlarını, sezgilerini, ilk izlenimlerini ve o andaki hipotezlerini içerebilir. Gözlem yapılan ortam, gözlenen kişiler ve etkinlikler hakkındaki

düşünceler ve yorumlar, o ortamda olup bitenlere ilişkin olgusal betimlemelerin ötesinde ve fazladan bir şeydir. Gözlemci öncelikle veri toplamak için orada olduğunu -yorum yapmak için değil- hiçbir zaman unutmamalıdır.

Alanda tutulan notlarda şu tür bilgilerin bulunması gerekir:

1. Ortam, kişiler ve etkinliklere ilişkin sözel betimlemeler.
2. Yapılan konuşmalardan alıntılar ya da söylenenlerin özeti.
3. Gözlemcinin yorumları. Gözlemci kendi yorumunu yazmak için sayfanın kenarındaki boşlukları kullanabilir, yorumlarını sık satır aralığı ile yazarak ya da yazılanların altına çizerek, GY (Gözlemcinin Yorumu) yazarak, bunların gözlem değil de kendi yorumu olduğunu bir şekilde belirtebilir.

Doğal Gözlem ve Ekolojik Psikoloji

Gözlemci ile gözlenen olgu arasındaki ilişki konusunda farklı bir sınıflandırma, ekolojik psikologlar tarafından yapılmıştır. Ekolojik psikologların deneysel yönetime yönelik eleştirileri ve doğal gözlemin özellikleri vurgulayan bu bakış açısı şu şekilde özetlenebilir:

Sosyal psikolojide kullanılan araştırma yöntemleri genellikle 1) Laboratuvar Deneyi, 2) Alan Deneyi, 3) Doğal Deney, ve 4) Alan Araştırması olarak sınıflandırılmaktadır. İlk üç yöntemin ortak paydası, bu yöntemlerde deneysel bir yaklaşımın kullanılmış olmasıdır.

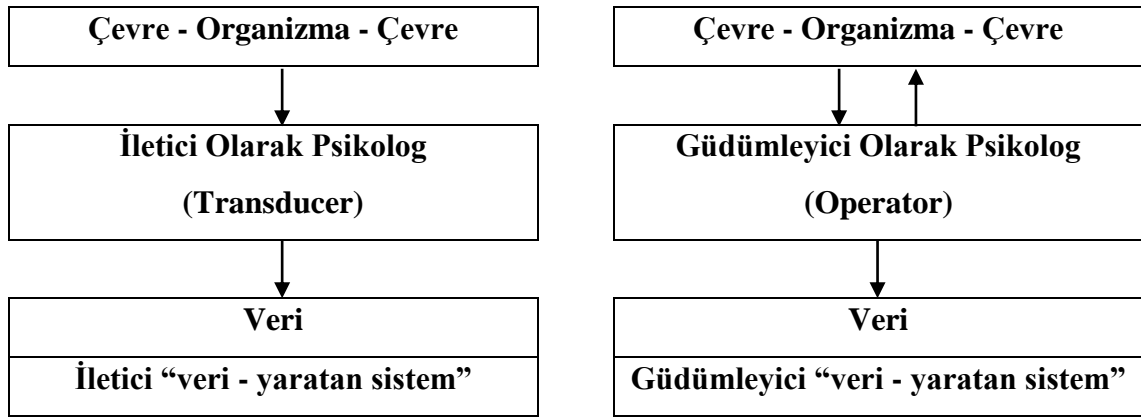
Deneysel yaklaşımın ayırt edici özellikleri, araştırmacının bağımsız değişkeni ayarlaması ve ara değişkenleri kontrol altına almasıdır. Laboratuvar araştırmasından farklı olarak, alan deneyinde değişkenlerin araştırmacı tarafından ayarlanması ve ara değişkenlerin günlük olayların olduğu ortamlarda gerçekleştirilmesidir. Doğal deneyde ise kendiliğinden oluşan bir olgunun belli değişkenler üzerindeki etkisi incelenir.

Daha çok antropologlar tarafından kullanılan alan araştırması ise, veri toplama aracı olarak doğal gözleme öncelik verir. **Doğal gözlem** laboratuvar dışında yani doğada yapılır ve aşağıdaki özellikleri içerir:

1. Araştırmacı, gözlediği görümlere katkıda bulunmaz
2. Çoğunlukla amaç, belli denencelerin sınanması değildir
3. Gözlemler olduğu gibi kaydedilir, yani aralarında seçim yapılmaz
4. Bağımsız değişkenin araştırmacı tarafından ayarlanması söz konusu değildir.

Özetle, doğal gözlemede gözlemci ile gözlenen olgu arasında yapay ya da önceden planlanmış hiçbir şey yer almamakta, kendiliğinden oluşan davranışlar anında kaydedilmekte; veriler, davranışı ve onu çevreleyen koşulları yani ortamı “yerinde” ve “psikologdan arınmış” biçimde yansıtmaktadır.

Alan araştırması ile deneysel yöntemler, araştırabildikleri konular, psikologun konumu ve elde edilen veriler açısından farklılıklar gösterir. Barker’a göre (1968) psikologla psikolojik görüngü arasındaki bağlantı ya da bileşimler -buna veri yaratan sistemler adı verilmektedir- iki genel kategoriye ayrılabilir ve bunların ürünü olan verilerin niteliği ve niceliği birbirlerinden farklıdır. Barker bu iki kategoriye şu şekilde açıklamaktadır:

Yukarıdaki, Çevre - Organizma - Çevre (Ç-O-Ç) karesi ile psikologun işlevini gösteren kare arasındaki okların yön farklılığından da anlaşılacağı gibi, güdümlü sistemde araştırmacının araştırdığı konu üzerinde etkin kontrolü vardır. Başka bir deyişle, araştırmacı Ç-O-Ç ilişkisindeki neden-sonuç bağlantılarını önceden tasarlayıp denenceler oluşturarak, kullandığı yöntemle bunları araştırdığı görüngenye empoze eder. Bu nedenle de Ç-O-Ç ile yakın ilişki içindedir; ona katkıda bulunur; gözlenen davranışa ve koşullara sınır koyar. Buna karşın iletici sistemde araştırmacının salt işlevi olguları, görüngüleri veriye dönüştürmektir; doğal Ç-O-Ç ilişkisine kendini ya da yöntemini empoze etmez. Şu halde iletici olarak görev yapan psikolog, “burada ne oluyor ?” sorusunu sorarken, güdümlü araştırmacının sorduğu “benim tasarlayıp empoze ettiğim koşullar altında burada ne oluyor ?” sorusudur. Dolayısıyla da bu sistemde “eğer, o zaman” türü verilere ulaşılır.